

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора Макушева Петра Васильовича на дисертаційну роботу Яковлева Сергія Івановича на тему: «Регулювання прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного і воєнного стану (порівняльно-правове дослідження)», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 «Право»)

Актуальність та обґрунтованість теми дисертаційного дослідження.

В умовах сучасних глобальних та національних викликів правові режими надзвичайного та воєнного стану набувають особливого значення. Питання пошуку балансу між забезпеченням національної безпеки, збереженням суверенітету держави та дотриманням фундаментальних прав і свобод людини є одним із найскладніших у сучасній юриспруденції. Дисертаційне дослідження Яковлева С.І. є одним із важливих у правовій науці комплексних порівняльно-правових досліджень, у якому на основі аналізу сучасного досвіду європейських країн (зокрема, в умовах пандемії COVID-19 та супутніх криз) переосмислено межі та механізми обмеження прав і свобод людини в особливих правових режимах.

У роботі дисертантом сформульовано найбільш суттєві положення: *вперше здійснено порівняльно-правовий аналіз європейських моделей реагування на надзвичайні ситуації біогенного та соціального характеру, доведено тенденцію формування «ургентного та дискримінаційного законодавства» як альтернативи класичним надзвичайним правовим режимам; удосконалено понятійно-категоріальний апарат, юридичний зміст терміну «обмеження прав людини» в контексті розмежування підстав введення надзвичайного та воєнного станів, що усуває правову невизначеність і термінологічні колізії у законодавстві; вдало розвинуто співвідношення понять «об'єкти критичної інфраструктури» та «особливо важливі об'єкти життєзабезпечення» як матеріально-правових підстав для оголошення*

особливих правових режимів та тимчасового обмеження прав і свобод громадян, що підкреслює його високу теоретичну та практичну актуальність дослідження для вітчизняної юридичної науки та законодавства.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, які сформульовані в дисертації, підтверджено теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, системним аналізом як національного, так і зарубіжного законодавства щодо застосування інституту спеціальної конфіскації. Очевидно, що автор, працюючи над написанням дисертації, дотримувався процедури систематизації наукової літератури під час її аналізу.

У роботі дисертантом сформульовано найбільш суттєві положення, реалізація права на відступ має здійснюватися в межах принципу добросовісності та з дотриманням балансу між потребами національної безпеки й гарантіями основоположних прав людини. Окреслено ключові проблеми сучасного стану міжнародного надзвичайного права, зумовлені фрагментарністю нормативного регулювання, неоднорідністю практики держав щодо застосування механізмів відступу, а також відсутністю уніфікованих підходів до тлумачення критеріїв надзвичайності та меж допустимого обмеження прав людини.

Дисертація ґрунтується на комплексному підході, характеризується належним рівнем наукових узагальнень, що певною мірою обумовлено й характером дослідницької бази. Загальна структура роботи в цілому є логічною, послідовною, раціональною, крім того вірно зазначено мету та завдання дослідження.

Обґрунтованість теоретичних положень, пропозицій, рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, достовірність результатів дослідження забезпечено використанням системи прийомів і способів пізнання. Зміст дисертаційної роботи в цілому характеризується досить високим теоретичним та науково-методологічним рівнем вирішення поставлених завдань.

Безсумнівною перевагою роботи є чітке визначення автором об'єкта і предмета дослідження, що дозволило зробити свою наукову ідею цілісною, обґрунтованою, донести до наукової громадськості власні ідеї та пропозиції, а також уникнути формалізму та зробити дисертацію вагомим внеском у розвиток правничої науки.

Необхідно зазначити, що методологія дослідження побудована правильно та передбачає використання апробованої системи методів (серед яких: діалектичний, метод аналізу та синтезу, історико-правовий, формально-логічний, порівняльний аналіз, компаративістський, аксіологічний методи).

Методологія дослідження зазначеної проблематики обрана відповідно до об'єкта та предмета дисертаційної роботи, виходячи із сформульованої мети та відповідних дослідницьких завдань, було використано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких дозволило всебічно проаналізувати об'єкт дослідження.

Питання, які розглядаються в дисертації, розкрито на досить високому методологічному рівні. Зокрема, проаналізовано великий обсяг літератури, а також використано цінну емпіричну базу, що дозволило автору досягти високого ступеня обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Оцінюючи концепцію дослідження з позиції її впливу на обґрунтованість положень дисертації, слід відзначити цілісність і логічність її загальної структури, тісний взаємозв'язок розділів і підрозділів, що забезпечує поступове накопичення наукових напрацювань та урахування їх під час отримання основних результатів.

Таким чином, обґрунтованість і достовірність отриманих дисертантом результатів, висновків та пропозицій забезпечена завдяки використанню широкого кола наукових джерел, емпіричної бази, різноманітних методів наукового і практичного дослідження поставлених завдань.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації одержаних результатів визначається тим, що презентований С.І. Яковлевим науковий здобуток є одним з перших у

вітчизняній правовій науці дослідженням, у якому на основі аналізу сучасного досвіду європейських країн (зокрема, в умовах пандемії COVID-19 та супутніх криз) переосмислено межі та механізми обмеження прав і свобод людини в особливих правових режимах.

Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у таких положеннях: *вперше здійснено системний порівняльно-правовий аналіз європейських моделей реагування на надзвичайні ситуації біогенного та соціального характеру, в результаті чого доведено тенденцію формування «ургентного та дискримінаційного законодавства» як альтернативи класичним надзвичайним правовим режимам; запропоновано авторську комплексну класифікацію надзвичайних станів за змістовною ознакою (воєнні/збройні, політичні або конституційні кризи, соціально-гуманітарні та екологічні катастрофи, економічні або критичні інфраструктурні кризи), що дозволяє диференціювати юридичний інструментарій та глибину допустимих обмежень прав людини для кожного виду криз; удосконалено понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема юридичний зміст терміну «обмеження прав людини» в контексті суворого розмежування підстав введення надзвичайного та воєнного станів, що усуває правову невизначеність і термінологічні колізії у національному законодавстві; дістало подальший розвиток дослідження співвідношення понять «об'єкти критичної інфраструктури» та «особливо важливі об'єкти життєзабезпечення» як матеріально-правових підстав для оголошення особливих правових режимів та тимчасового обмеження прав і свобод громадян; дістали подальшого розвитку наукові погляди на оптимізацію міжнародних правових механізмів реалізації та захисту прав людини в особливих станах (зокрема, через призму ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо дерогації (відступу від) зобов'язань).*

Автором уміло доведено важливий баланс між безпекою та правами людини в умовах воєнного та надзвичайного стану це фундамент виживання правової держави. Переконливо і аргументовано дисертант в роботі дає

відповідь на виклик сучасності: як діяти державі, коли старі закони не працюють (досвід пандемії COVID та повномасштабної війни). Про що свідчить чітка логіка: кожна криза (чи то війна, чи екологічна катастрофа) повинна мати свій особливий набір дозволених обмежень прав, а не уніфікований «заборонний» підхід. Дисертант доволі виважено наводить важливий аргумент, завдяки виявленій небезпечній тенденції переходу «тимчасових» обмежень у «звичайне» законодавство (на прикладі європейських країн).

Завдяки власному виваженому науковому підходу, автор не просто систематизує концепцію змістовного наповнення критеріїв правомірності застосування права на відступ від міжнародних зобов'язань в умовах надзвичайних обставин, а й пропонує особисте бачення таких критеріїв із урахуванням їх матеріально-правової та процедурної складових, зокрема вимог щодо наявності реальної загрози життєво важливим інтересам держави, необхідності та пропорційності вжитих заходів, їх тимчасового характеру, недискримінаційності, а також обов'язку належного повідомлення відповідних міжнародних інституцій.

Автором доведено доцільність підходу до визначення критеріїв правомірності відступу від міжнародних зобов'язань, систематизація абсолютних прав і їх співвідношення з міжнародними стандартами, які можуть бути використані судами, органами публічної влади та іншими суб'єктами владних повноважень під час прийняття рішень в умовах виняткових обставин. Це сприятиме забезпеченню належного балансу між потребами національної безпеки та обов'язком держави гарантувати основоположні права людини, а також мінімізації ризиків зловживання надзвичайними повноваженнями.

Всі ці положення дисертаційного дослідження містять елементи новизни і, без сумніву, є внеском у кримінально-правову та кримінологічну доктрину. Тему дисертації розкрито вичерпно. Стиль роботи є лаконічним, логічним та внутрішньо погодженим.

Практичне значення результатів дослідження визначається можливістю їх безпосереднього використання у кількох сферах:

1. У законотворчій діяльності: для вдосконалення Законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану» та приведення їх у повну відповідність до міжнародних стандартів;

2. У правозастосовній практиці: для органів державної влади, військових адміністрацій та судів з метою недопущення дискримінаційного або надмірного обмеження фундаментальних прав і свобод громадян під час дії особливих режимів;

3. У навчальному процесі: при підготовці підручників, навчальних посібників та проведенні лекційних занять з дисциплін «Конституційне право України», «Міжнародний захист прав людини», «Порівняльне правознавство».

Повнота викладу матеріалу в наукових публікаціях. Наукові положення, результати, висновки дисертаційної роботи підтверджуються публікаціями у наукових виданнях та їх апробацією на наукових конференціях.

Результати дисертаційного дослідження відображені у низці наукових публікацій, які включають 4 наукових статті у фахових виданнях України (наукові видання з юридичних наук, включені до офіційного реєстру фахових видань МОН України категорії Б), а також 5 тез доповідей на науково-практичних конференціях (зокрема, з публікацією матеріалів іноземною мовою). Публікації повною мірою відображають основний зміст та наукові результати дисертації.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційного дослідження
Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Яковлєва С.І. в цілому, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження та дискусійні побажання, що мають на меті поглиблення наукової дискусії:

1. Позитивно оцінюючи прагнення автора до систематизації, варто зауважити, що в тексті дисертації недостатньо чітко проведено межу між

«надзвичайним станом» як правовим режимом та «надзвичайною ситуацією» як фактичною обставиною. Зокрема, виокремлення «економічних криз» як окремого виду надзвичайного стану в контексті обмеження прав людини є дискусійним, оскільки міжнародні стандарти (зокрема практика ЄСПЛ) вимагають наявності «загрози життю нації» для відступу від зобов'язань. Доцільно було б уточнити, які саме економічні показники, на думку автора, можуть бути легітимною підставою для введення саме правового режиму стану, а не просто застосування заходів антикризового регулювання.

2. З огляду на запропоновану автором у підрозділі 1.2. персональну класифікацію видів надзвичайних станів (воєнні, політичні, соціально-гуманітарні, економічні кризи тощо), у роботі варто було б чіткіше розмежувати правові межі застосування обмежень прав людини для кожної з цих категорій. Оскільки глибина обмежень при екологічних катастрофах та воєнних діях є кардинально різною, уніфікований підхід потребує додаткового наукового захисту під час прилюдного захисту.

3. Здобувач у висновках зазначає, що для порівняння національного досвіду регулювання надзвичайних станів серед країн Європи було обрано Польщу, Німеччину, Францію, Іспанію та Велику Британію як найбільші країни Європейського Союзу. Проте, Велика Британія офіційно вийшла зі складу ЄС (процес Brexit завершився 31 грудня 2020 року). У зв'язку з цим твердження про належність Великої Британії до найбільших країн саме Європейського Союзу на момент аналізу досвіду пандемії COVID потребує термінологічного уточнення та більш детального обґрунтування методології вибору країн у тексті дисертації.

4. У роботі встановлено, що більшість аналізованих європейських держав в умовах пандемії COVID виробили «ургентне та дискримінаційне» законодавство замість використання наявного надзвичайного через політичні мотиви та ухилення від бюрократичних процедур. Водночас поза належною увагою автора залишилося питання юридичної оцінки правомірності такого законодавства з погляду міжнародного права. Доцільно було б ширше

розкрити, чи містили такі вимушені кроки урядів ознаки правопорушень (зокрема, порушення Конвенції про захист прав людини), чи вони стали новою, раніше не прогнозованою практикою реагування на глобальні біогенні загрози.

Наведені спірні положення і зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, яка носить самостійний і творчий характер, має наукову і практичну цінність. Наявність дискусійних питань, насамперед, характеризує складність і актуальність досліджуваної теми та власний підхід до її розгляду дисертантом.

Дотримання принципів академічної доброчесності. Використання положень, наукових праць інших авторів у дисертації мають відповідні коректні посилання. Ознак академічного плагіату не виявлено, що дозволяє зробити висновок про дотримання здобувачем академічної доброчесності.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

1. Дисертаційна робота Яковлева Сергія Івановича на тему: «Регулювання прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного і воєнного стану (порівняльно-правове дослідження)» є завершеною кваліфікаційною працею, в якій отримано нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для національного права та вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики застосування обмежень прав і свобод в умовах надзвичайного та воєнного стану.

2. Дисертаційна робота Яковлева Сергія Івановича на тему: «Регулювання прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного і воєнного стану (порівняльно-правове дослідження)» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 Право та вимогам чинного Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти,

наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів № 44 від 12.01.2022 р. (в редакції 01.01.2024 р.), а її автор – Яковлев Сергій Іванович, на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри історії та теорії
держави і права Університету
митної справи та фінансів

П.В. Макушев

Підпис Макушева П.В.
Засвідчую
Начальник відділу кадрів Сергій Олександрович

